

попередні досягнення в двосторонніх стосунках країни з ЄС, проте інші бачать нові перспективи.

Джерела та література:

1. Европейская Политика Соседства. – Режим доступу // <http://n-europe.eu/content/?p=2471> [дата перегляду 6.11.2009];
2. Європейська політика сусідства. – Режим доступу // http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/what_eu_neighbourhood_policy_eastern_partnership/index_uk.htm [дата перегляду 2.11.2009];
3. Мартинюк В. Східне Партнерство: фінішна пряма до затвердження. – Українська правда. – 10.03.2009. – Режим доступу // <http://www.pravda.com.ua/news/2009/3/4/90774.htm> [дата перегляду 12.03.2009];
4. Розширення ЄС ще не відбулося, але тінь його вже помітна. – І: кордон. – 14.04.2004. – Режим доступу // <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/eu/2004/dw14-04.htm> [дата перегляду 2.11.2009];
5. Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України / [І.Ф. Газизуллін, М. М. Гончар, В. Коломієць [та ін]; за ред. В. Мартинюка.]; Укр незалежн. Центр політ. дослідж. – К.: [Агенство 1Україна"], 2009. – 84 с. – Кн.-переверт; 6. Шпек Р. Європейська політика сусідства. – Ежендельник 2000. – 2007. Режим доступу // <http://www.2000.net.ua/print?a=%2Fpaper%2F11751> [дата перегляду 8.11.2009];
7. Kaciewicz M. Krok na Wschód. // *Newsweek. Polska.* – 2009. – №19. – 10.05.2009. – S. 36-39;
8. Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia / Pod red. Beaty Wojny i Mateusza Gniazdowskiego. – Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, kwiecień 2009.

Dobrzanska O.

From European Neighbourhood Policy to Eastern Partnership

The article overlooks the process of transition from the program European Neighbourhood Policy to initiative of Eastern Partnership. The main aims and program positions are researched; differences and reasons of such EU's step are analyzed.

Key words: *European Neighbourhood Policy, Eastern Partnership, "circle of friends".*

УДК: 321.7.01.

© Кирило Гольцман

ГЕНЕЗА ПОЛІТИКИ “ПРОСУВАННЯ ДЕМOKPАТІЇ” КРИЗЬ ПРИЗМУ НЕОГРАМШИАНСЬКОЇ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

В статті досліджується генеза політики “просування демократії” через призму неограмшианської теорії міжнародних відносин. Автор наголошує на визначальній ролі цієї стратегії західних еліт в легітимізації глобальної гегемонії після закінчення “холодної війни”. В цьому контексті політика “просування демократії” розглядається як механізм ідеологічного та інституціонального підкорення суспільства “третього світу”.

Ключові слова: *політика “просування демократії”, транснаціональна гегемонія, громадянське суспільство, неограмшианська теорія міжнародних відносин.*

Повноцінне розуміння динаміки змін в сучасних міжнародних відносинах неможливе без розгляду такого важливого феномену як політика «просування демократії» (надалі ППД), що на протязі останніх двох десятиліть стала ключовим механізмом здійснення західної гегемонії в суспільствах “третього світу”¹. В цій статті розглядається генеза (тобто становлення, формування) цієї політики в контексті загальної трансформації глобальної соціальної системи, що в

сучасних суспільствознавчих дисциплінах називається “глобалізацією”².

Існуючі підходи до аналізу ППД можна умовно розділити на два основні напрямки. Перший, ідеологічно спирається на ліберальну традицію, в якій соціальна активність акторів політики пояснюється їх ціннісними установками [10]. У випадку із НУО, фондами, державними інститутами та активістами, що здійснюють політику ППД, такі цінності як ліберальна демократія, права людини, суспільне благо тощо розглядаються як ключові рушійні та мотиваційні сили соціальної активності [6; 14; 18].

Концептуальне вираження цієї точки зору легко простежується в теорії транснаціонального/глобального громадянського суспільства, що є сучасною спробою ліберальної думки пояснити розширення діяльності НУО на глобальному рівні та посилення моральної складової міжнародної політики [18; 19; 20; 24]. З формальної точки зору концептуалізація глобального громадянського суспільства здійснюється шляхом перенесення механістичного розділення “публічної” (державної) та приватної сфери (громадянського суспільства) на міжнародний рівень. Через цю ж призму представники глобального “громадянського суспільства” зображуються як автономні від держави суб’єкти, незангажовані владними інтересами та з незалежною системою гуманітарних цінностей [2]³. В той же час поява нових організацій, які переслідують мету вирішення різноманітних соціальних та політичних проблем в суспільствах “третього світу”, пояснюється розвитком морального виміру політики.

Описана система легітимізації є найбільш розповсюдженою в рамках інститутів «просування демократії» та серед ідеологів цієї політики. Як справедливо вказує Н. Гійо стосовно методологічних вад концепції глобального громадянського суспільства: “замість емпіричного аналізу цих правозахисних мереж, який описував би їхню динаміку, ресурси, положення в соціальній структурі та внутрішню ієрархію, ці дослідження в кінцевому рахунку розглядають соціальну реальність як втілення цінностей та зводять роль соціальних акторів до надання цим цінностям матеріальності” [16, с. 19]. Тим не менш, навіть за таких обмежень, більшість літератури про ППД навіть не виходять за рамки позитивістського описання програм, проектів та зв’язків з іншими неурядовими організаціями.

Розглянутий підхід є неприйнятним в контексті аналізу генези ППД через те, що в його рамках неможливо провести об’єктивну діяльність соціальних агентів та інституцій та помістити їх в ширший контекст структурних процесів глобальної

² Ми беремо слово “глобалізація” в лапки через те, що воно належить до певної концептуальної системи, яка підлягає критиці в статті. Щодо критики поняття “глобалізації” див., зокрема [21]

³ Так, як вказує Грамши, “слід відмітити, що в загальне поняття держави входять елементи, які мають бути віднесені до поняття громадянського суспільства (в цьому сенсі можна було б сказати, що держава = політичне суспільство + громадянське суспільство, інакше кажучи, держава є гегемонією, обрамленою в броню примусу” [2, с. 66].

¹ Для загального огляду політики “просування демократії” див., наприклад [23]

капіталістичної системи. Розглянутий підхід суперечить соціологічній установці на розкриття сутності процесу за його зовнішніми проявами [1].

Другий напрямок концептуалізації генези ППД можна позначити як критичний, саме тому, що він розкриває структурні функції ППД як механізму розширення влади західних еліт в країнах “третього світу”. Достатнього рівня теоретичного узагальнення він набув в працях В. Робінзона, К.І. Клемент та Н. Гійо [11;16;22]. Концепції перших двох дослідників можна віднести до неограмшианської школи міжнародних відносин, яка розглядає глобальне соціальне середовище, як систему гегемоніальних відношень між класами, опосередковану державами, громадянським суспільством та ідеологією [9]. В цій статті генеза ППД розглядається спираючись саме на неограмшианську теорію міжнародних відносин. Неограмшианський підхід до аналізу ППД, відображений в роботах В. Робінзона, дозволяє уникнути суб’єктивістського перебільшення ролі агентності та стратегічного мислення, що є вадою концепції Н. Гійо. Останній сам же її добре резюмує: “історія просування демократії” – це у першу чергу історія “творців демократії”, які зуміли інституціоналізувати їх міжнародні вміння та вдало затвердити свою експертну думку [16, с. 11].

Неограмшианський аналіз генези ППД.

Об’єктивним поштовхом для ППД були процеси демократизації периферійних суспільств, що посилювалися наприкінці 70-х рр. 20 століття [3]. Але інституціоналізація ППД не була простою реакцією західних (спочатку американських еліт) на цю трансформацію, адже вони були її активними учасниками. Отже, формування ППД слід розглядати як певний політичний проект, що виходить із усвідомлення об’єктивності змін в міжнародній системі в цілому та периферійних суспільствах, зокрема.

Вплив внутрішньої кон’юнктури, як-то критика американських інтервенцій в Латинській Америці, в’єтнамської війни, підтримки правих авторитарних режимів, як вказує, К.І. Клемент були чинниками, що підштовхнули американські політичні еліти до розробки та використання несилових (інституціональних та ідеологічних) механізмів здійснення впливу в “третьому світі” [11]. З цієї тезою про гегемоніальну функцію ППД погоджується і один з засновників ключового інституту ПД - Національного Внеску в Демократію (NED) А. Вайнштейн: “багато з того, що ми (НВД) робимо сьогодні, ЦРУ робило приховано 25 років тому” [8, с. 180].

Отже, ППД була спробою організації нової форми контролю за політичними процесами в “третьому світі”, що відповідав би як об’єктивному чиннику демократизації, так і внутрішнім політичним тискам в США. Як наголошує В. Робінзон: “...на рівні теоретичного узагальнення, цю зміну можна зрозуміти в грамшианському сенсі, як таку, що вказує на нові форми транснаціонального контролю, що супроводжують підйом глобального капіталізму. Точніше, за цією зміною знаходиться спроба замінити силові методи соціального контролю консенсусними в країнах

Півдня в рамках дуже стратифікованої міжнародної системи, в якій Сполучені Штати відіграють роль лідера, що виступає від імені нової транснаціональної гегемоніальної конфігурації” [23, с. 616].

Виходячи з неограмшианського бачення, становлення ППД як нової форми транснаціонального контролю було викликано сутнісними змінами в глобальній системі капіталізму, які підштовхнули утворення транснаціональної гегемонії як нової форми соціального контролю, що доповнила класичний імперіалізм.

Починаючи з 70-х років 20 століття міжелітний консенсус та криза держави “загального добробуту” (“welfare state”) на Заході та імпортно-замісної індустріалізації на периферії призвела до створення нового неоліберального консенсусу, що започаткував процеси “глобалізації” світової економіки. Сам цей процес описується Д. Харві як відновлення класової влади великого капіталу, що відобразилося в лібералізації ринків, “фінансіалізації” накопичення капіталу, зменшенні соціальної функції держави та інтеграції периферійних ринків в глобальну економіку [4]. Що важливо, в рамках периферійних суспільств, передовсім Латинської Америки, ця класова трансформація спочатку здійснювалася руками авторитарних режимів, які використовували репресії проти антисистемних соціальних рухів, виступаючих проти неоліберальної реструктуризації.

Таким чином, нова структура глобального накопичення капіталу призвела до делегітимізації авторитарних режимів на периферії як історичної форми зв’язку між периферійними та західними елітами: “глобалізаційні сили дезинтегрують укорінені форми політичної влади ...Транснаціональний капітал став достатньо інтервенційним та руйнівним для того, щоб зруйнувати бар’єри, що раніше розділяли групи в цих та між цими суспільствами, у той час як масові комунікації інтегрують раніше відокремлений соціальний та культурних досвід різних народів в рамках світової системи” [22, с. 33].

В цих умовах збереження та захист стабільності системи накопичення в периферійних суспільствах потребував інших підходів до здійснення імперіалістичної політики: таких, які в грамшианській дихотомії між силою та згодою, спиралися б на останню [12; с. 164]. Саме така форма легітимізації та контролю почала впроваджуватися через ППД.

Як зазначає В. Робінзон, “на відміну від попереднього американського інтервенціонізму, новий тип інтервенції інтенсивніше фокусується на самому громадянському суспільстві, а не формальних державних інституціях в країнах, де була здійснена інтервенція. Мета “просування демократії” не в тому, щоб підкорити громадянське суспільство, а в тому, щоб проникнути в нього та підкорити комплекс “приватних” організацій, таких як політичні партії, профспілки, засоби масової інформації, та зсередини інтегрувати підкорені класи та національні групи в гегемоніальний транснаціональний соціальний порядок” [22, с. 29].

З аналізу В. Робінзона випливає, що на противагу прямій військовій інтервенції та іншим силовим формам імперіалізму, такий підхід вочевидь робить ставку на створення фіктивного міжкласового консенсусу на декількох важливих рівнях. В таких умовах форма здійснення влади в грамшианській дихотомії сили та згоди тяжіє до останньої. Як вказує з цього приводу Р.В. Кокс: “до тієї міри, до якої консенсусний аспект влади виступає на передньому краї, гегемонія превалує” [12, с. 164].

Гегемонія в реалізації ППД, виходячи за аналізу Р.В. Кокса, має базуватися на “послідовному поєднанні чи спорідненості між конфігурацією матеріальної сили, панівного колективного образу світового ладу (включаючи певні норми) та набору інституцій, що керують цим порядком із певною видимістю універсальності” [13, с. 139]. Циклічність цих трьох рівнів гегемонії представлена в схемі Кокса (Див. Таблицю 2.2) [13, с. 136].

Саме диспропорція між доступом до економічних ресурсів, контролем за ключовими інституціями та реалізацією відтворення панівної ідеології оформлюють конкретну ієрархію владних відносин між суспільствами та соціальними групами в умовах гегемонії. Базуючись на неограмшианському аналізі, можна виокремити основні рівні здійснення гегемонії у відносинах між елітами Центру з одного боку та елітами Центру та Периферії з іншого в контексті ППД.

1. Консенсус між елітами, що утворюють соціальне ядро транснаціональної гегемонії.

Цей консенсус виражається в спільній позиції щодо панівної соціально-економічної моделі, яка втілюється в порядку денному таких транснаціональних інститутів як МВФ, Світовий Банк, G8 тощо. Така спорідненість еліт також виражається в існуванні міжнародних неформальних форумів для визначення стратегій подальшого розвитку та підходів до вирішення глобальних проблем. Зокрема, С. Джил вказує на важливу роль таких інститутів як Трьохстороння Комісія (Trilateral Commission) у виробленні консенсусу транснаціональних еліт щодо неоліберальних трансформацій глобальної економічної системи [15].

2. Консенсус між транснаціональним капіталом та локальними елітами.

Його ефективність забезпечується завдяки системі зустрічних преференцій між транснаціональним капіталом та місцевими управлінськими та економічними елітами. Така система функціонує завдяки впровадженню неоліберальної політики, лібералізації ринків, захисту прав власності іноземного капіталу та створенню для нього режиму податкових пільг тощо. Натомість, локальні еліти отримують легітимізацію своєї влади на міжнародному рівні через доступ до різноманітних інституцій транснаціональної гегемонії, міжнародної системи кредитування та позик, фінансової допомоги, можливості здійснювати владний контроль всередині суспільства тощо.

3. Інституціонально-ідеологічний консенсус між імперіалізмом та локальним громадянським суспільством.

Через систему неурядових зв'язків, академічного обміну, спільних політичних проектів, мережу інших соціальних та індивідуальних зв'язків локальне громадянське суспільство отримує доступ до фінансових та організаційних ресурсів найпотужніших капіталістичних держав задля реалізації проектів, ідеологічних та політичних практик, що відповідають потребам розповсюдження гегемонії. До цих проектів можуть відноситися розвиток формально-демократичних інститутів (партій, соціальних рухів, ЗМІ тощо), ідеологічні проекти розвитку політичної культури, різноманітні консенсусні та паліативні практики подолання соціальної нерівності, ксенофобії, расової та гендерної дискримінації, що укладаються в панівну неоліберальну ідеологію та класичний лібералізм. Як вказує В. Робінзон, «різноманітні інтелектуальні та культурні обміни та типи зв'язків, що утворюються між різними фракціями панівних класів та кластерів еліт є важливими компонентами грамшианських процесів створення консенсусу між елітами країн, де здійснюється інтервенція [22, с. 108].

Вочевидь, характер зв'язків між імперіалізмом та локальним громадянським суспільством може носити прямий або опосередкований характер в залежності від мети, що переслідується в кожному окремому випадку. Так, наприклад, демократичний транзит від авторитаризму може супроводжуватися більш щільною координацією між локальним громадянським суспільством та західними елітними колами; і навпаки, якщо ключовою потребою є консолідація формально-демократичного режиму, характер взаємозв'язків може бути більш опосередкованим.

4. Зв'язки між громадянськими суспільствами центру та периферії.

Під цим мається на увазі контакти неурядових організацій, фондів та окремих активістів.

Аналіз генези ППД через призму неограмшианської теорії вказує, що ця політика формувалася під впливом низки чинників, які не зводяться до жодної із сфер суспільства окремо. Становлення ППД слід розглядати в контексті 1. політичних трансформацій на периферії світової системи наприкінці 70-х рр. – поч. 80-х рр. 2. внутрішньої політичної кон'юнктури в США. 3. транснаціоналізації світової економіки. 4. формуванні транснаціональної гегемонії.

Користуючись терміном Р.В. Кокса, розглянуті процеси призвели до оформлення глобальних державно-суспільних комплексів, в яких позиції держав та громадянського суспільства вже не є фіксованими (це, однак, не означає, що держави зникають або утворюється транснаціональна держава, як це доводить В. Робінзон), а постійно перетинаються в грі різних квазідержавних та квазігромадянських суспільних утворень [12, с. 164].

Функціонування транснаціональної гегемонії в контексті політики ППД також показує, що вона ґрунтується на гомогенізації ідеологічного, соціального-економічного та політичного середовища периферійних суспільств та наближенні їх до західної моделі. Як вказує П. Гованс, така гомогенізація через нав'язування

спільного інституціонального середовища, політичних практик та ідеології носить владний характер, адже приховує сутнісну диференціацію, що існує in міlieu периферійних суспільств – соціальну нерівність, експлуатацію робочої сили транснаціональними корпораціями тощо [17, с. 37].

Подібне явище також має місце в контексті глобальної гомогенізації політичного режиму: “економічна глобалізація генерує процеси інтеграції в єдиний “політичний режим”. Поліархія є новою глобальною політичною надбудовою нової глобальної економіки” [23, с. 40]. Гомогенізація торкається лише політико-ідеологічних шаблів функціонування суспільства, які є найбільш ефективними в забезпеченні структурного консенсусу, контролю та збереження стабільної системи накопичення. При цьому в річищі євроцентристської ідеології, що є складовою ідеології демократії, будь-які збої у функціонуванні політичної системи демократії та видимі протиріччя між формальною рівністю та реальною нерівністю списуються на рахунок недостатньої розвиненості громадянського суспільства, політичної культури або демократичних інститутів.

Важливо вказати також на те, що однією з центральних характеристик реалізації транснаціональної гегемонії є те, що інституціональні трансформації периферійних суспільств виступають одночасно у формі політичних та ідеологічних практик. Це доводить вірність аналізу ідеології як певної матеріальної практики, що реалізується в інституціональних контекстах, що її відтворюють. В контексті ППД це означає, що процес “демократичного” будівництва супроводжується одночасною інтеріоризацією ідеології демократії, яка відтворюється через практики демократичних активістів та неурядових організацій. Цей механізм часто-густо закладений в самі програми та проекти, що реалізуються осередками громадянського суспільства, які побудовані на мінімалістському баченні демократії, що ззовні легітимуються ідеологією демократії. Таким чином, ППД є ідеологічною не лише в тому сенсі, що вона заснована на системі цінностей та ідей, якими керуються активісти та еліти, а ще й тому, що вона спонукає створення таких інституціональних механізмів та систем практик, в яких сам характер практичної діяльності різноманітних агентів замикає їх бачення демократичного процесу в полі ідеології демократії.

Джерела та література:

1. Бурдьє П. Поле науки // Социология под вопросом. Социальные науки в постструктуралистской перспективе. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской Академии наук. – М.: Практис: Институт экспериментальной социологии, 2005. – 304 с.; 2. Грамши А. Избранные произведения: Т. 1. – М.: 1957. – 541 с. 3. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце 20 века/ Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2003. – 368 с.; 4. Харви Д. Краткая история неолиберализма. – М.: Поколение, 2007. – 234 с.; 5. Althusser L. Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation) // Mapping Ideology/ Ed. by S. Zizek. – London: Verso, 1994. – P. 100-141; 6. Batliwala S. and Brown L. D. Transnational civil society: An introduction. – Bloomfield, CT: Kumarian Press, 2006. – 419 p.; 7. Baker G. and Chandler D. Global civil society : contested futures. London, New York : Routledge, 2005. – 240 p.; 8. Blum W. Rogue State. Monroe, Me.: Common Courage Press, 2000. – 320 p.; 9. Burnham P.

Neo-Gramscian Hegemony and the international order//Class and state. – Vol. 45. – 2005. – P.46-83; 10. Carothers T. Ottaway M (eds.) Funding Virtue: Civil Society Aid and Democracy Promotion. – Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2000. – 258p.; 11. Clement C. I. Organic Intellectuals and the Discourse on Democracy: Academia, Foreign Policy Makers, and Third World Intervention//New Political Science. – 2003. – Vol. 25, # 3. – 351-364 p.; 12. Cox R. W. Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method//Millennium: Journal of International Studies. – Vol.12, No.2. – 1983. – P. 162-175; 13. Cox R.W. Production, Power and World Order. – New York: Columbia University Press, 1987. – 500 p.; 14. Florini A. M. (ed.) et al. The Third Force: The Rise of Transnational Civil Society. – Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2000. – 419 p.;

15. Gill S. American Hegemony and the Trilateral Commission. – Cambridge, Cambridge University Press, 1991. – 320 p.; 16. Guihot N. Democracy Makers: Human Rights and the Politics of Global Order. – New York: Columbia University Press. – 274 p.; 17. Gowan P. Eastern Europe, Western Power and Neo-Liberalism// New Left Review. – Vol. a, 1996. – P. 132-156; 18. Hewa, S. and Stapleton D. H. Globalization, philanthropy, and civil society : Toward a new political culture in the twenty-first century. Nonprofit and civil society studies. – New York: Springer, 2005. – 236 p.; 19. Paul J. A. NGOs, Civil Society, and Global Policy Making. – New York: Global Policy forum, 1997. – 315 p.; 20. Pentikainen A. Creating Global Governance - The Role of Non-Governmental Organizations in the United Nations. – Helsinki: Finnish UN Association, 2000. – 284 p.; 21. Petras J., Veltmeyer H. Globalization Unmasked: Imperialism in 21 Century. – London: Zed Books, 2001. – 183 p.; 22. Robinson W. Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention, and Hegemony. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 451 p.; 23. Robinson W. I. Globalization, the World System, and “Democracy Promotion” in U.S. Foreign Policy//Theory and Society, 1996. – Vol. 25. – 1996 – P. 615-665; 24. Taylor R. Creating a better world : Interpreting global civil society. Bloomfield, CT: Kumarian Press, 2004. – 356 p.; 5. Wood E. M. Democracy against Capitalism. – Cambridge University Press, 1995. – 300 p.

Goltsman K.

The Genesis of ‘democracy promotion’ through the prism of neogramscian theory of international relations.

Present article studies the genesis of ‘democracy promotion’ through the prism of neogramscian theory of international relations. The author emphasizes the decisive role of this strategy in legitimization of global hegemony of western elites after the end of Cold War. In this context, ‘democracy promotion’ is analyzed as a mechanism of ideological and institutional subversion of the Third World civil society.

Key words: “democracy promotion”, transnational hegemony, civil society, neogramscian theory of international relations.

УДК 94(477):316.658+321“1985”

© Наталія Гордіна (Київ)

РЕАКЦІЯ НАСЕЛЕННЯ УРСР НА ПОЛІТИКУ КЕРІВНИЦТВА СРСР ЩОДО АКТИВІЗАЦІЇ “ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРУ” (квітень 1985 – 1986 рр.)

У статті розглядаються настрої населення УРСР на квітень 1985 р., реакція суспільства на державу політику активізації народних мас в перші роки “перебудови”. Аналізуються результати заходів, спрямованих на заохочення суспільства до активної участі у державних справах.

Ключові слова: “перебудова”, “людський фактор”, “прискорення”, “гласність”, суспільство, ідеологія, політичний курс.

На сучасному етапі існує багато праць, присвячених історії УРСР в період “перебудови”. Одним з малодосліджених залишається питання